

Кафедра спеціальної педагогіки та інклюзії

**СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ СПЕЦІАЛЬНОЇ
ТА ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ:
ТЕОРІЯ, ДОСВІД, ІННОВАЦІЇ**

Видання 4

Кафедра спеціальної педагогіки та інклюзії

**СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ СПЕЦІАЛЬНОЇ
ТА ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ:
ТЕОРІЯ, ДОСВІД, ІННОВАЦІЇ**

Видання 4

Слов'янськ – 2021

УДК 376-056.36

С 91

Рекомендовано до друку науково-методичною радою
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
(протокол № 7 від 20 квітня 2021р.)

Рецензенти:

- Мамічева О.В.** – доктор психол. наук, професор, декан факультету спеціальної освіти, професор кафедри логопедії та спеціальної психології ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
- Кучинська І.О.** – доктор пед. наук, професор, завідувачка кафедри педагогіки та управління навчальним закладом Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка
- Ковшар О.В.** – доктор пед. наук, професор, завідувачка кафедри дошкільної освіти Криворізького державного педагогічного університету

С 91 Сучасні проблеми спеціальної та інклюзивної освіти: теорія, досвід, інновації: монографія / За заг. ред. проф. І.В.Татьянчикової. – Вид. 4. – Слов'янськ: Вид-во Б. І. Маторіна, 2021. – .... с.

ISBN .....

Монографію присвячено розкриттю сучасних і актуальних питань теорії та практики спеціальної освіти: педагогіки та психології. Представлено результати теоретичних, практичних та експериментальних досліджень проблем навчання і виховання дітей з вадами розвитку. Запропоновано методичні рекомендації щодо їх впровадження в освітній процес спеціальних навчальних закладів: дошкільних та шкільних. Розкрито основні напрями оптимізації навчання та виховання дітей з вадами розвитку на підставі врахування педагогічного досвіду практичних працівників, які творчо і продуктивно вирішують завдання спеціальної освіти.

Працю розраховано на спеціалістів, які забезпечують навчання та виховання дітей з вадами розвитку та не байдужі до їх долі: науковців, практиків-освітян, викладачів, аспірантів, студентів.

Відповідальний секретар – Бобух В.В.

Матеріал друкується в авторській редакції. Відповідальність за допущені помилки та неточності несуть автори публікації.

УДК 376-056.36

ISBN .....

ЗМІСТ

До читача	6
ВСТУП.....	10
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПСИХОЛОГО- ПЕДАГОГІЧНОЇ ТА МЕДИЧНОЇ НАУКИ.....	13
1.1. Белова О.Б. Теоретично-порівняльний аналіз мовленнєвої готовності до школи дітей з типовим психофізичним розвитком та із затрмкою психічгнуго розвитку	13
1.2. Гончарук Н.М., Вержуховська О.М. Соціально- психологічні підходи до планування корекційної роботи з формування комунікативних вмінь у дітей із порушеннями інтелекту.....	24
1.3. Грубляк В.В. Дослідження впливу хронічних соматичних захворювань на психоемоційний стан юнаків і підлітків.....	47
1.4. Масич В.В., Малець Є.Б., Масич С.Ю., Сергєєв В.М., Юрченко О.В. Формування інклюзивної компетентності у майбутніх учителів фізико-математичних дисциплін у процесі професійної підготовки.....	59
1.5. Хохліна О.П. Зміст категорії розвитку як основа розроблення психологічних засад корекційного впливу на дітей з особливими освітніми потребами	77
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНІ ПІДХОДИ ЩОДО НАВЧАННЯ ТА ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ.....	87
2.1. Бугера Ю.Ю. Формування лексичної сторони мовлення в молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.....	87
2.2. Завітренко Д.Ж., Жигора І.В. Естетичне виховання в комплексному виховному процесі дітей з обмеженими можливостями здоров'я.....	99
2.3. Козлова О.В. Корекційно-педагогічні засади занять із розвитку мовлення у спеціальному закладі освіти для дітей із візуальними порушеннями.....	109
2.4. Лісова Л.І. Особливості формування навичок і вмінь розв'язувати арифметичні задачі молодшими школярами з тяжкими порушеннями мовлення	120
2.5. Сахно Т.С. Дослідження ефективності формування . інформаційно-комунікаційних компетентностей в учнів з інтелектуальними порушеннями на уроках інформатики.....	131
2.6. Татьянчикова І.В., Татьянчиков А.О. Психолого-педагогічні рекомендації щодо забезпечення розвитку і соціалізації дитини	

з особливими потребами в умовах сім'ї	144
2.7. Татьянчикова І.В., Ширіна А.В. Робота фахівців психолого-педагогічного профілю в умовах інклюзивного освітнього середовища	155
РОЗДІЛ 3. НОВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ПРОЦЕСІ РОБОТИ З ДІТЬМИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ПСИХОФІЗИЧНИМИ ПОРУШЕННЯМИ.....	
3.1. Бойко С.П. Організація інклюзивного освітнього середовища для дітей дошкільного віку з психофізичними порушеннями.....	172
3.2. Галецька Ю.В. Сформованість навичок прийому їжі у дітей з помірними та тяжкими інтелектуальними порушеннями.....	181
3.3. Горобець І.В. Формування комунікативних навичок у дітей дошкільного віку з розладами аутичного спектру.....	190
3.4. Ковшар О.В. Основні аспекти організації інклюзивного освітнього середовища сучасного закладу дошкільної освіти.....	201
3.5. Кузнецова Т.Г., Омельченко М.С. Організація роботи з фізичного виховання дошкільників у спеціальних та інклюзивних закладах освіти.....	212
3.6. Куриця А.І. Формування позитивного емоційного стану у дошкільників із порушеннями мовлення.....	251
ПІСЛЯМОВА.....	261

Ковшар О.В.,

докт. пед. наук, проф.,

завідувачка кафедри дошкільної освіти,

Криворізький державний педагогічний університет

3.4. ОСНОВНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА СУЧАСНОГО ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Щоб виховання було ефективним, необхідно для кожної особистості створювати особливе розвивальне середовище, яке б встановлювало рівновагу між її реальними можливостями й природними потребами. Завдання сучасної освіти - забезпечити повноцінне дитинство, надати кожній дитині особисту територію відповідно до її віку здібностей, нахилів та прагнень, створити умови для всебічного розвитку дошкільника. Такою територією виступає освітнє середовище – найвпливовіший стихійний засіб виховання і навчання, у якому відбувається соціалізація дитини дошкільного віку.

Інтеграція дітей із особливими освітніми потребами швидкими темпами поширюється в Україні. Рівень підтримки, вияв толерантності у ставленні до дітей з особливими потребами, здатність надавати їм якісну та доступну освіту є показником розвитку суспільства.

У Законі України про дошкільну освіту держава гарантує дітям, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, тривалого лікування та реабілітації, право на відвідування державних і комунальних дошкільних навчальних закладів із гнучким режимом роботи та їх утримання у цих закладах за рахунок держави[4].

Концепція інклюзивної освіти відображає одну з головних демократичних ідей — усі діти є цінними й активними членами суспільства [9].

Отже, науково-теоретична і практична значущість вирішення проблеми зумовили вибір *мети статті* - проаналізувати основні аспекти

організації інклюзивного освітнього середовища сучасного закладу дошкільної освіти.

Завдання дослідження: уточнити поняття «інклюзивне освітнє середовище закладу дошкільної освіти», дослідити мету, завдання, принципи інклюзивного освітнього середовища закладу дошкільної освіти.

Матеріали і методи дослідження. З метою визначення теоретичних засад досліджуваного явища використано методи аналізу і синтезу, порівняння, класифікації та узагальнення наукових підходів з проблеми дослідження, поданих у психолого-педагогічних і навчально-методичних джерелах.

Перш ніж дослідити основні аспекти створення інклюзивного середовища, необхідно зупинитись на понятті «освітнє середовище» та дослідити основні аспекти його розвивальних можливостей.

Однією з перших звернула увагу на проблему розвивального середовища М. Монтесорі, яка найважливішою передумовою розкриття дитиною внутрішнього потенціалу вважала вільну самостійну діяльність у створеному педагогом розвивального середовища. Тому, на її думку, завдання педагога полягає насамперед у наданні дитині засобів саморозвитку й ознайомленні її з правилами користування ними. Такими засобами є автодидактичні (самонавчальні) Монтесорі-матеріали, з якими дитина працює спочатку під опікою педагога, а потім самостійно. «Без відповідного середовища немає конструктивної діяльності дитини, – пише М. Монтесорі. – Оточення дитини – це не просто поєднання предметів для ігор або якогось їх застосування, оточення мусить мати цілісну форму (образ) і орієнтуватися на цілісне сприймання дитини, а не на суму його можливостей» [12].

Дитині не потрібне дороге середовище. Навпаки, в ньому має бути «визначена (окреслена) незавершеність, але не безформеність» [14].

Л. Виготський виявив взаємозв'язок розвитку дитини із взаємодіями

довколишнього середовища, що залежать від того, в яких взаємодіях із середовищем перебуває сама дитина, при цьому психолог пропонував враховувати зміни як у самому середовищі, так і в розвитку дитини [3, с. 320].

За визначенням П. Лернера, освітнє середовище – це «клімат» для зростання підростаючої людини. Тому його культивування має стати смисловим центром інноваційних удосконалень освіти [11, с.92].

К. Крутій вважає, що змістові характеристики освітнього середовища ДНЗ визначаються тими внутрішніми завданнями, які вона ставить перед собою. Комплексом та ієрархією цих завдань визначають зовнішні (доступні спостереженню і фіксації) характеристики освітнього середовища. До них належать й інші критерії, які умовно можна поділити на такі: змістові (рівень і якість культурного змісту), процесуальні (стиль спілкування, рівень активності), результативні (розвивальний ефект) [10, с. 9].

У найширшому (соціальному) контексті освітнє середовище виконує розвивальну функцію і є будь-яким соціокультурним простором, у рамках якого стихійно або з різним ступенем організованості здійснюється процес розвитку та соціалізації особистості.

Отже, до основних характеристик освітнього середовища визначають його розвивальну спрямованість, змістову насиченість, варіативність можливостей та інтенсивність взаємодії.

Зміст розвивального середовища має задовольняти всі потреби щодо розвитку дитини та становлення її творчих здібностей, стверджує академік О. Запорожець. Учений розробив психолого-педагогічну концепцію ампліфікації, суть якої полягає в тому, що оптимальні умови для реалізації потенційних можливостей дитини створюється не форсованим навчанням, а максимальним збагаченням змісту форм дитячої діяльності через спілкування дітей між собою та дорослими [6, с.2-3].

Воно має бути організоване так, аби спонукати дитину до виконання активних пізнавальних дій, фізичних та психологічних можливостей, забезпечити життєво важливі потреби особистості, що формується: навчальні, соціальні, духовні.

Серед основних функцій розвивального середовища в освітньому процесі дошкільників виділяємо такі:

- розвивальна інтегративна функція;
- функція формування певного рівня освіти і соціального замовлення на певній території;
- стимулювальна функція середовища, що розвиває у п'ятирічок пізнавальний інтерес, мотивує їх до дій. Визначальна роль відводиться вихователю, який стимулює розвиток дитини;
- функція збереження психологічного здоров'я. Освітнє розвивальне середовище є найважливішим для дитини чинником, що впливає на її позитивний емоційний стан у навчально-виховному процесі;
- виховна функція середовища реалізується через співробітництво, в педагогічному просторі дитина-педагог-дитина, позитивні взаємостосунки [10, с.6].

Розвивальне середовище повино служити інтересам і потребам дитини, збагачувати розвиток специфічних видів діяльності, забезпечувати зону найближчого розвитку дитини, спонукати робити свідомий вибір, приймати самостійні рішення, розвивати творчі здібності, а також формувати особистісні якості старших дошкільників та їх життєвий досвід.

Як зазначає Н. Шаховська, середовище– це поле діяльності, спосіб життя, передання досвіду, творчість. Вона вимагає від дитини пошуку способів пізнання, стимулює дослідницьку діяльність. Це середовище мінливе, динамічне [16, с. 78].

Сучасний заклад дошкільної освіти відкритий для всіх дітей. Включення дітей з особливими потребами в освітній процес дошкільного

навчального закладу змінює передусім установки педагогів на розуміння особливостей розвитку дітей та врахування їхніх особливих потреб та потенційних можливостей розвитку в освітній роботі.

Умовою включення дітей з ООП в освітній процес потребує створення спеціального інклюзивного середовища в закладах дошкільної освіти.

Як зазначає Т.Зубарева, інклюзивне освітнє середовище характеризується системою ціннісного ставлення до навчання, виховання і особистісного розвитку дітей з особливими освітніми потребами, а також сукупністю ресурсів (засобів, зовнішніх і внутрішніх умов), їх життєдіяльності в загальноосвітньому навчальному закладі і спрямованістю на реалізацію індивідуальних освітніх стратегій вихованців [7].

Інклюзивне середовище виступає основним засобом розвитку особистості дитини та джерелом її знань і досвіду. У такому спеціально створеному середовищі властивості особистості, розвинені «природовідповідним» вихованням, дозволяють їй зберегти внутрішню волю, незалежність від забобонів й оману суспільства [1, с. 211].

Головне завдання інклюзивного середовища полягає у подоланні відхилень у розвитку вихованця з особливими потребами та профілактиці небажаних негативних тенденцій.

Провідним принципом інклюзивного середовища є його готовність пристосовуватись до індивідуальних потреб різних категорій дітей за рахунок структурно-функціональної, змістовної та технологічної модернізації освітньої системи закладу, здійснення індивідуального підходу, гуманні стосунки з кожною дитиною, проведення занять у формі ігрової діяльності [2, с. 12].

Тільки за умови грамотної організації інклюзивного середовища для дітей з ООП у дошкільному закладі освітній процес перетворюється на

процес саморозвитку особистості, сприяє прояву різних видів її активності (пізнавальної, ігрової, соціальної).

Завданнями такого закладу є:

- створення комфортного простору для всіх дітей;
- створення інклюзивного розвивального середовища, яке сприяє гармонійному розвитку особистості особливої дитини;
- формування толерантного товариства дітей, батьків, персоналу дошкільного навчального закладу;
- створення у навчальному закладі педагогічної системи, центрованої на потребах дитини та сім'ї [2, с.11].

Користь перебування дитини в інклюзивному освітньому середовищі незаперечна. Навчання в інклюзивному освітньому середовищі допомагає дітям з особливими потребами адаптуватися до життя в суспільстві, позбутися почуття ізольованості, сприяє зникненню соціальних бар'єрів та інтеграції в соціум, формує відчуття прийняття та визнання в дитячому колективі. Водночас, як слушно переконує І. Калініченко, решта дітей від перебування в інклюзивному освітньому середовищі отримують стільки ж користі, стільки й діти з особливими освітніми потребами. Присутність дітей з особливими потребами в групі ніяк не заважає успішності інших дітей, які не мають обмежень. Усі діти, перебуваючи в інклюзивному середовищі, можуть навчитися цінувати й поважати дітей з особливими потребами. Вони навчаються бачити передусім людину, а не її ваду чи обдарованість та не помічати пов'язаних із ними соціальних ярликів [8]. Таким чином, інклюзивне освітнє середовище, підсумовує вчена, – це середовище, де всі діти незалежно від своїх освітніх потреб здатні навчатися ефективніше, підвищувати свою соціальну компетентність, удосконалювати комунікативні навички, а також відчувати себе частиною загальної спільноти [8, с.45].

Освітнє середовище, констатує І. Калініченко, тільки тоді буде інклюзивним, коли буде мати низку таких ознак:

- спланований та організований фізичний простір, у якому б діти могли безпечно пересуватися під час групових та індивідуальних занять; наявність сприятливого соціального та емоційного клімату;
- створені умови для спільної роботи дітей, а також надання один одному допомоги в досягненні позитивного результату [8, с.44].

Сучасними ученими (Є. Гончарова, Т. Зубарева, О. Кукушкіна, М. Малофєєв, О. Нікольська, Н. Шматко,) визначено основні ознаки інклюзивного середовища:

1) ціннісне ставлення дошкільного закладу до організації інклюзивного навчання, виховання та особистісного розвитку дітей з ООП, наявність ресурсного забезпечення їх життєдіяльності (нормативно-правові, програмно-методичні, інформаційні, матеріально-технічні тощо), спрямовані на реалізацію їх індивідуальних здібностей;

2) створення сприятливого психологічного та емоційного клімату в закладі дошкільної освіти до включення дітей з ООП в освітній процес та колективне формування інклюзивного середовища (вихователі, психологи, дефектологи, соціальні педагоги, інструктори, медичний персонал тощо);

3) організація партнерської взаємодія з батьками вихованців;

4) задоволення оптимальної структури освітнього процесу та освітніх потреб дітей з ООП та врахування інтересів їх здорових однолітків; створення педагогічних умов для спільної взаємодії дітей, а також надання один одному допомоги в досягненні позитивного результату;

5) створення індивідуально-орієнтованих програм з урахуванням внесення змін щодо можливостей кожної дитини [7, с.16].

Принципи організації роботи в інклюзивному середовищі з дітьми з особливими освітніми потребами:

- індивідуалізації та диференціації;
- єдності сенсорного (безпосередній чуттєвий досвід дитини як основа розвитку), мовленнєвого (формування різних видів мовленнєвої компетенції), лінгвістичного (засвоєння мовних засобів), комунікативного (включення дітей у різні форми спілкування) розвитку;
- підтримки самостійної активності дитини;
- міждисциплінарного підходу (освіта дитини з психофізичним рушенням вимагає комплексного, міждисциплінарного підходу до визначення впровадження методів і засобів її виховання, навчання і розвитку);
- варіативності в організації процесів навчання і виховання;
- активного включення в освітній процес всіх його учасників: дітей, батьків і фахівців;
- партнерської взаємодії з родиною, яка виховує дитину з особливими освітніми потребами (організація такої взаємодії передбачає зустрічі з батьками, бесіди, консультації, інформаційну підтримку, складання індивідуальної програми розвитку з урахуванням запитів сім'ї, залучення батьків до корекційно-розвивальної роботи, організацію зустрічей з фахівцями тощо)[14].

В такому створеному інклюзивному середовищі всі діти мають широкі можливості для вибору, їх заохочують до критичного мислення, творчості, винахідливості, вони вчаться відповідати за свої рішення і допомагати один одному. Діти краще розуміють широкі можливості особистого потенціалу, вони більш чутливі до потреб інших, з більшою повагою ставляться до життєвого досвіду та особливостей своїх товаришів.

Включення дітей з особливостями психофізичного розвитку в освітній процес дошкільного закладу дає змогу взаємодіяти з іншими дітьми, спостерігати за ними, наслідувати їх, отримуючи такий же соціальний досвід, як і всі їхні однолітки. Інтенсивна соціальна взаємодія

сприяє встановленню дружніх, позитивних стосунків, створенню своєрідної мережі соціальної підтримки. Спільні заняття сприяють концентрації уваги дітей, посиленню їхньої мотивації до навчання. Це дає можливість дітям з особливими потребами бачити їхні висловлювання, сприяє інтересу до пізнання навколишнього світу, формування мотивів до навчальної діяльності, співпраці, забезпечує умови успішної соціальної, психологічної, фізичної адаптації та життєдіяльності.

Спільна діяльність дітей допомагає педагогам краще усвідомити ефективність певних освітніх технологій, визначити спільні сторони та специфічні потреби кожної дитини.

Дуже важливо в інклюзивній групі створити таку атмосферу взаєморозуміння та взаємодопомоги між дітьми, щоб забезпечити дитині з особливими освітніми потребами можливість самоствердитися, набути певних навичок соціальної поведінки.

Для формування інклюзивного розвивального середовища навчання та соціалізації дитини з ООП необхідна розробка методичних та дидактичних посібників, сенсорна кімната, або кімната для психологічного розвантаження, спеціальний спортивний і навчальний інвентар та ін.

УЗДО має здійснюватися спеціальна підготовка педагогів-вихователів: курси підвищення кваліфікації, теоретичні та практичні семінари, тренінги.

Слід вказати, що інклюзивне середовище, де виховуються діти з особливими освітніми потребами містить у собі низку базових компонентів, необхідних для їхнього повноцінного фізичного, психічного, естетичного та соціального розвитку, а саме:

- 1) нормативно-правове, фінансове та програмно-методичне забезпечення освітнього процесу;
- 2) організаційні, кадрові та культурно-інформаційні ресурси закладу дошкільної освіти;

3) моніторингово-консультативний і корекційно-розвивальний компонентах [15, с.45-46].

Отже, інклюзивне освітнє середовище закладу дошкільної освіти – це комплекс психолого-педагогічних та матеріально-технічних умов, що забезпечують інтеграцію життя дітей з ООП у закладі дошкільної освіти, фізичний, психологічний та розумовий розвиток дитини та сприяють подальшому становленню та соціалізації її особистості.

Практика засвідчує, що взаємодія дітей в інклюзивному середовищі сприяє їхньому когнітивному, фізичному, мовному, соціальному та емоційному розвитку. При цьому діти з типовим рівнем розвитку демонструють відповідні моделі поведінки дітям з особливими освітніми потребами і мотивують їх до цілеспрямованого використання нових знань і вмінь. В інклюзивних групах взаємодія між вихованцями з особливими освітніми потребами та їх однолітками сприяє налагодженню між ними дружніх стосунків, внаслідок чого діти вчаться природно сприймати і толерантно ставитися до людських відмінностей, стають більш чуйними, готовими до допомоги.

Продовженням інклюзивного освітнього середовища закладу дошкільної освіти є створення та включення дитини з ООП в інклюзивне середовище початкової школи на основі принципу наступності та спадкоємності.

Список використаних джерел

1. Бондар В.І., Ільченко А.М. Психолого-педагогічні основи розвитку дітей в системі М. Монтесорі: Навчальний посібник. Полтава: РВВ ПДАА, 2009. 252 с.

2. Бондар М. І. Процес інклюзії в українській освіті. Інклюзивне та інтегроване навчання: стан, проблеми і перспективи: збірник наукових праць / За загальною редакцією акад. Прокопенка І.Ф. Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди; «Мітра», 2019. С. 9-11.

3. Выготский Л. С. Коллектив как фактор развития дефективного ребёнка: собрание сочинений. Москва, 1983. Т. 5.

4. Про дошкільну освіту. Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 49, Ст. 259.
5. Про освіту: Закон України. *Голос України*. 2017, 27 вересня.
6. Запорожец А. В. Педагогические и психологические проблемы всестороннего развития и подготовки к школе старших дошкольников. *Дошкольное воспитание*. 1972, № 4, С. 2–3.
7. Зубарева Т. Г. Компетентностно-ориентированное повышение квалификации специалистов по созданию инклюзивной образовательной среды: автореф. дисс. ... канд. пед. наук [Электронный ресурс]. Курск, 2009. 24 с.
8. Калініченко І. Сучасні підходи до організації навчально-виховного процесу в інклюзивних школах. *Імідж сучасного педагога*. 2013, № 3, С. 44-46.
9. Концепція розвитку інклюзивної освіти. Загальні положення. URL: <https://studfiles.net/preview/5242153/page:16/>
10. Крутій К. Л. Освітній простір – спільний для педагогів і дітей. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2015, №1, С. 4-9.
11. Лернер П.С. Проектирование образовательной среды по формированию профориентационно значимых компетентностей учащихся. *Школьные технологии*. 2007. № 5. С. 86–92.
12. Монтессорі-середовище в класах
<http://www.montessori-firststeps.com.ua> > nashi-klassy
13. «Нова українська школа». Концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>
14. Порошенко М. Інклюзивна освіта: навчальний посібник – Київ: ТОВ «Агенство «Україна», 2019, 300 с.
15. «Середовище, що належить дітям: порадник для педагогів закладів дошкільної освіти» ЮНІСЕФ, ВФ «Крок за кроком», 2019, С. 45-46.
16. Шаховська Н. Б., В. А. Висоцька, Л. В. Чирун Методи та засоби дистанційної освіти. *Національний університет «Львівська політехніка», кафедра інформаційних систем та мереж*. № 832 (2015), С 78.

Кузнецова Т. Г.,
канд. пед. наук, доц. кафедри спеціальної педагогіки та інклюзії,
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»